

ԾԱՌԱՊԱՏԿԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ՀՈՍՔԵՐԸ
(Հր. Մաթևոսյան – Մ. Գալշոյան – Վ. Պետրոսյան)

ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ *
Երևանի պետական համալսարան

Ծառապատկերը՝ կյանքի ծառը՝ որպես լինելիության ճանապարհի խորհրդանիշ, պահպանվել է տարբեր ժողովուրդների ավանդազրույցներում՝ դառնալով բանահյուսական մտածողության ինքնատիպ դրսևորումներից մեկը: Տարբեր ազգերի մոտ տարբեր են եղել կենաց ծառի խորհրդանշային շերտերը, սակայն առանցքային խորհրդաբանությունը ենթագիտակցորեն նույնն է եղել: Այն խորհրդանշում է կյանքի աստիճանական զարգացումը, որը բացատրվում է ծառի արմատակալման, ճյուղավորման և պտղավորման խորհրդով:

Հետագայում ծառի խորհրդաբանության իմաստային հոսքերը թափանցեցին գեղարվեստական մտածողության դաշտ՝ դառնալով պատկերակերտման հետաքրքիր միավոր: Գեղարվեստական գրականության մեջ ծառապատկերի խորհրդաբանության իմաստային հոսքերը հիմնականում եռաշերտ են՝ ծառը որպես ինքնության հոգևոր սկիզբ, ծառը՝ որպես գոյատևումի ընթացք՝ իր տարաբևեռ ուղղություններով, ծառը՝ որպես լինելիության ճանապարհի ավարտ՝ դեպի նախակետը ձգողականության ուժի խորհրդով:

Ծառապատկերի իմաստային այս հոսքերի հետաքրքիր գեղարվեստական լուծումներով առանձնանում են Հր. Մաթևոսյանի «Սկիզբը», Մ. Գալշոյանի «Միայնակ ծառը», Վ. Պետրոսյանի «Մենավոր ընկուզենին» ստեղծագործությունները, որոնցում կերտված պատկերակառույցները՝ հազեցած ծառապատկերի խորհրդաբանության իմաստային հոսքերի ինքնատիպ տարրալուծումներով, ամբողջացնում են տեսակի, ազգի լինելիության ճանապարհի կենսափիլիսոփայությունը:

Բանալի բառեր – ծառապատկեր, խորհրդանիշ, իմաստային հոսքեր, կենսափիլիսոփայություն, գաղափարական հարցադրումներ, պատկերակերտման միջոցներ

* **Արմենուհի Արզումանյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ հայ նորագույն գրականության պատմության և գրաքննադատության ամբիոնի դոցենտ

Арменуи Арзуманян – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории современной армянской литературы и литературной критики ЕГУ

Armenuhi Arzumanyan – Candidate of Philology, Associate Professor of YSU Chair of History of Modern Armenian Literature and Literary Criticism

Էլ. փոստ՝ armenuhi.arzumanyan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8482-7683>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 23.09.2023

Գրախոսվել է՝ 13.02.2024

Հաստատվել է՝ 27.02.2024

© The Author(s) 2024

Դեռ նախնադարում մարդը ունեցել է ծառի հանդեպ պաշտամունքային վերաբերմունք: Այնուհետև այն նոր իմաստային տարրալուծումներ է ստացել և ավելի է ընդգրկվել նրա աշխարհընկալման պատկերային ոլորտում: Կենաց ծառը, ըստ առասպելաբանության, խորհրդանշում է աշխարհի կենտրոնը, որը կապում է վերին ու ստորին տարածությունները: Կենաց ծառի խորհրդաբանության դրսևորումները տեսանելի են դեռևս հնագույն մի շարք ավանդազրույցներում, որտեղ կենաց ծառի օգնությամբ տարանջատվում են տիեզերքի երեք գոտիները՝ վերին՝ երկնային թագավորություն, միջին՝ երկրային թագավորություն, ստորին՝ անդրշիրիան թագավորություն:

Կենաց ծառի եռամիասնությունը խորհրդանշական է: Ըստ եռաշերտ ընկալման՝ ծառի արմատները գտնվում են երկրի ընդերքում, ծառի բունը՝ երկրի վրա, իսկ ճյուղերը՝ երկնքում: Ծառապատկերը իր եռաշերտ տարրալուծումներով ընկալվում է որպես մարդկային կյանքի ճանապարհի (սկիզբ, ընթացք, ավարտ) ամբողջացման խորհրդանիշ: Ըստ Յուրի Լոտմանի՝ «Խորհրդանիշը և՛ արտահայտման, և՛ բովանդակության պլաններում միշտ որոշակի տեքստ է ներկայացնում, այսինքն՝ օժտված է որոշակի միասնական-ներփակ նշանակությամբ... Խորհրդանիշի մեջ միշտ ինչ-որ հնամենի բան կա: Ցանկացած մշակույթ հնության գործառույթ կատարող տեքստերի շերտի կարիք ունի: Խորհրդանիշերի այսպիսի ընկալումը պատահական չէ. դրանց առանցքային խումբը, իրոք, խորապես հնավանդ բնույթ ունի և հասնում է մինչև նախագրային դարաշրջան, երբ որոշակի նշաններ իրենցից ներկայացնում էին տեքստերի ու սյուժեների սեղմ հուշամարզական ծրագրեր, որոնք պահպանվել են կոլեկտիվի բանավոր հիշողության մեջ»¹:

Տարբեր ժողովուրդների մոտ տարբեր են եղել կենաց ծառի խորհրդանշային շերտերը, սակայն առանցքային խորհրդաբանությունը ենթագիտակցորեն նույնն է: Այն խորհրդանշում է կյանքի աստիճանական զարգացումը, որը բացատրվում է ծառի արմատակալման, ճյուղավորման և պտղավորման խորհրդով: Հնագույն որոշ ավանդություններում կենաց ծառը ընկալվում է իբրև կյանքի սկիզբ: Կենաց ծառը արտացոլում է կյանքը կրող էակների՝ մարդիկ, կենդանիներ, բույսեր, աստիճանական աճը և տարածումը՝ խորհրդանշելով տեսակի լինելիության հարընթաց պտույտը տիեզերքի անձայրության մեջ: Դիցաբանական, աստվածաշնչյան պատկերացումների մեջ կենաց ծառը խորհրդանշում է կյանքի շրջածիրը՝ ծնունդ, պտղավորում և երկրային կյանքի ավարտ: Կենաց ծառի բարձրագույն խորհրդանշային շերտը անմահության գաղափարն է՝ ունենալով տիեզերքին սպառնացող Քատսը կանխելու նպատակ:

Հետագայում ծառի խորհրդաբանության իմաստային հոսքերը թափանցեցին գեղարվեստական մտածողության դաշտ՝ դառնալով պատկերակերտման հետաքրքիր միավոր: Գեղարվեստական գրականության մեջ ծառապատկերը,

¹ Յուրի Լոտման, Միֆ, Անուն, Մշակույթ, Ստեփանակերտ, 2012, էջ 110:

պահպանելով բանահյուսական մտածողության մեջ ընկալված իմաստային շերտերը, շատ դեպքերում ձեռք է բերել իմաստային նոր հանգրվաններ:

Գեղարվեստական գրականության մեջ ծառայատկերի խոհական իմաստավորումների գեղագիտական տարածությունը ընդգրկում է մարդկային ճանապարհի տարբեր շերտեր՝ լինելիության նախակետից մինչև երկրային կյանքի ավարտ: Ծառայատկերի խորհրդաբանության իմաստային հոսքերը հիմնականում եռաշերտ են՝ ծառը՝ որպես ինքնության հոգևոր սկիզբ, ծառը՝ որպես գոյատևումի ընթացք՝ իր տարաբևեռ ուղղություններով, ծառը՝ որպես լինելիության ճանապարհի ավարտ՝ դեպի նախակետը ձգողականության ուժի խորհրդով: Եռաշերտ խոհական այս տարածությունը ունի նաև իր ենթաշերտերը, որոնց տրոհումը կապված է կեցության ճանապարհին մարդկային հոգեկառույցի ներքին փոփոխությունների հետ:

Գրական երկում ծառայատկերը՝ որպես իմաստային գաղափարների նախակետ, տրոհվում է՝ բացելով պատկերի խորհրդաբանության հիմնական մոտիվները՝ ազգային հոգեկառույցի ամրապնդման համար պետք է պահպանել ներքին ձգողականությունը՝ դեպի արմատները, դեպի ինքնության ներքին զարկերակները, ազգային կենսամտածողության հոգևոր ակունքները:

Ծառայատկերի իմաստային հոսքերը հյուսվում են մարդկային բարդ ճակատագրերի, ազգի քաղաքական բախտի, դրանով պայմանավորված պատմական իրադարձությունների, կենսական խնդիրների գերխտացումների միջոցով:

Գեղարվեստական խոսքում տարակերպ ծառայատկերները իմաստային աճ են ստանում՝ պարզ պատկերաձևից դառնալով խորհրդապատկեր: Գաղափարական խտացումների շնորհիվ պատկերը ներքին շարժ է ստանում՝ ծավալումի յուրօրինակ բևեռացումներով: Իմաստային հոսքերի նախակետում ծառայատկերի խորհրդանշային ընկալումը մնում է ազգային կենսամիլիտոֆայության ավանդույթի ակունքներում: Հոգևոր հուզապրումների խտացումով այն բազմաձայն է և բազմաձև՝ գերապատկեր և դրանից ածանցվող ենթապատկերներ:

Ծառայատկերի ներիմաստային տարածության մեջ ծառ-սկիզբ, ծառ-ընթացք, ծառ-ավարտ պատկերների խոհային իմաստավորումների եռաշերտ տրոհումները հետաքրքիր լուծումներ են ստանում Հր. Մաթևոսյանի «Սկիզբը», Մ. Գալշոյանի «Միայնակ ծառը», Վ. Պետրոսյանի «Մենավոր ընկուզենին» ստեղծագործություններում: Երեք հեղինակների գրական երկերում գաղափարական հարցադրումների դաշտում կենտրոնաձիգ միջուկ է դառնում ծառայատկերը, այն գերակա դիրք է գրավում իմաստային հոսքերի տարրալուծումների ճանապարհին:

Ծառայատկերը խորհրդանշային իմաստավորումների հետաքրքիր զարգացումներ ունի Հ. Մաթևոսյանի «Սկիզբը» պատմվածքում (Մաթևոսյանի ստեղծագործություններում շատ են ծառայատկերի դրսևորումները՝ իմաստային տարակերպ ընդհանրացումներով, սակայն մենք Մաթևոսյան-Գալշոյան-Պետրոսյան գեղագիտական լուծումների համատեքստում կդիտարկենք

միայն «Սկիզբը» պատմվածքը): Մեծ աշխարհի և Ծմակուտի փոքր աշխարհի կեցության ճանապարհների խաչաձևումներում Մաթևոսյանը ստեղծում է իր կենսափիլիսոփայությունը՝ մարդու, տեսակի, ազգի լինելիության խորհրդի ինքնատիպ արժևորումներով: Հեղինակը իր պատանի հերոսի աշխարհաճանաչման ընթացքը զարգացնում է խոհափիլիսոփայական հետաքրքիր պատկերակառույցներով: Մաթևոսյանական պատումում պատանի հերոսի աշխարհատեսումների կենտրոնում գեղագիտական միավոր է դառնում ծառապատկերը, որն իր իմաստային հոսքերով յուրօրինակ տրոհումներ է ունենում: Այդ տրոհումների սկիզբը դառնում է հետևյալ պատկերը. «Տղան նստեց բնի մոտ ծառի տակ, ձեռքը քսեց ու պահեց բնին և նայեց ծառի հասակն ի վեր: Բունը գնում ու գնում էր, տղայի շունչը կտրվեց, իսկ բունը դեռ գնում էր, մինչև որ երկուսվեց, դարձավ երկու բուն. գլուխը ետ նետած, ցավագին տնքալով՝ տղան շունչ առավ, մի քիչ սպասեց և բներն ի վեր ելավ մինչև կատարները, և վերևն այլևս սպիտակ երկինքն էր, բռնելու տեղ չկար: Կատարները ճոճվում էին: Գնում ու գալիս էին: Կատարները գնում էին, գնում էին դանդաղ ու համառ, կարող էին գնալ ու գնալ, բայց մի պահի անշարժանում էին, ծառը տնքում էր, տղան ծառի հետ տնքում էր, կատարներն սկսում էին գալ: Գալիս էին ակամա ու հենց որ կանգնում էին բնի ուղիղ գլխին՝ ծառը ինքն իրեն թոթափում ու ելնում էր վեր, մի քիչ էլ վեր: Ծառը բարձրացել էր այդպես ճոճվելով, ճոճվելով: Դանակի կոթը պինդ բռնած, պարանոցը ցավելու չափ գլուխը ետ գցած, տղան սկսեց իջնել գույգ բներն ի վար, իջավ ու խցվեց գույգ բների արանքը: Մնացալը, մինչև գետին, լրիվ ողորկ էր ու հաստ: Տղան հասկացավ, որ գույգ բները միասին չեն ճոճվում, այլ մոտենում, սեղմվում ու հեռանում են, ու ծառը տնքում է այն ժամանակ՝ երբ հեռանում են, և տնքում է՝ երբ սեղմվում են»²:

«Տղան նայեց ծառի հասակն ի վեր» պատկերակառույցը բացում է ծառապատկերի խորհրդանշային իմաստավորումների շրջածիրը. ծառի հասակ բառահյուսվածքը խորհրդաբանության լայն ընդգրկում ունի՝ մարդու կյանքի ողջ ընթացքը, ազգային լինելիության հարապտույտ ճանապարհը, տոհմի, տեսակի գոյապատումի ուղին: Մաթևոսյանական պատումում հերոս-ծառ ներթափանցումների տարրալուծումները ամբողջացնում են ազգային հոգեկառույցի շերտերը: «Տղան ձեռքը դրեց ծառի բնին, հետո նայեց ծառի հասակն ի վեր» պատկերը բերում է մաթևոսյանական կենսափիլիսոփայության գլխավոր շեշտադրումը. տեսակի, տոհմի, ազգի ճանաչողության նախակետը ինքնության արմատներն են. միայն նրա կենսական ուժի ազդեցությամբ, ազգային ոգու շնչառության առկայության դեպքում կարող ենք զգալ տոհմի, ազգի ներաշխարհային ընդգրկումների խորհուրդը: Տղան տեսակի որոնման, տոհմի հավաքական նկարագրի, ազգային ոգու հայտնատեսումների ընթացքը սկսում է «ձեռքը ծառի

² Հր. Մաթևոսյան, Երկեր, 1-ին հ., Եր., 1985, էջ 242 (այսուհետ բնագրային մեջբերումները կկատարվեն նշված գրքից, էջերը կնշվեն անմիջապես):

բնին դրած»․ այսինքն՝ արմատների ներքին կանչի, տոհմի արյան շիթերի շնչառության, ազգային հոգևոր արժեքների, էության հոգևոր ակունքների մոտ հանգրվանը դառնում է ինքնաճանաչման, ինքնաարժևորման, ինքնահաստատման հայտնատեսումների կենարար ավազանը:

Ծառի հասակ պատկերը ունի կառուցվածքային տրոհում՝ **ծառի բուն-ծառի կատար** համահունչ մարդկային կյանքի ճանապարհի, ազգի լինելիության խորհրդի: **Ծառի բուն՝ սկիզբ, ծառի կատար՝ ավարտ, իսկ միջանկյալ տարածությունը՝ կյանքի հարահոս գետի խենթ գալարումներ՝ ժամանակի լայն ընդգրկումներով:** Տղան, ներկայի մեջ գնալով անցյալ, կերտում է իր տոհմի պատմությունը, անցած ճանապարհը՝ այն արժևորելով «**ծառային ժամանակների մեջ**»... «Ծառային ժամանակների» մեջ սկսվում է ազգային կեցության հայտնատեսումների ընթացքը. տղան, ձեռքը ծառի բնին դրած, ժամանակի ու տարածության խաչաձևումների հարընթաց պտույտի մեջ լինելիության խորհուրդն է փնտրում: Տղայի երևակայության մեջ հյուսվում է տոհմի պատմությունը. ծառի բունը երկար գնում էր... այդ շարժը տեսանելի է տղային, նա զգում է ներքին էության, տեսակի ակունքներից եկող կանչի խորհուրդը... Թեև տղայի շունչը կտրվում էր ժամանակատարածական լայն ընդգրկումներից, միևնույնն է, բունը գնում էր, իսկ նրա ընթացքը դեպի ազգային կեցության խորախորհուրդ ծախքերն էին, նախնիների կենսափիլիսոփայության հոգևոր դաշտը, որտեղ բունը երկուսվում է՝ դառնալով երկու բուն, իսկ գույգ բները միասին չեն ճոճվում, «**այլ մտտենում, սեղմվում ու հեռանում են, և ծառը տնքում է այն ժամանակ՝ երբ հեռանում են, և տնքում է՝ երբ սեղմվում են**» (էջ 242): Պատկերը շատ խոր գաղափարական շերտեր ունի. հյուսվում է կեցության ճանապարհի խորհուրդը, երկփեղկված հայության պատկերը՝ Հայաստան-Մփյուռք տարածական ընդգրկումներով. երբ ազգային հոգեկառույցի ներքին արմատները ամուր են կառչած հողին, ազգային ինքնության ոգեղեն տեսակը չի կարող խարխլվել... Ջույգ բները միասին չեն ճոճվում. միասնության գաղափարը դառնում է լինելիության ճանապարհի հարատևության գլխավոր առիավատչյան, միասնական ուժը անկոտրում է, ոգին՝ անսասան, կամքը՝ ամրակուռ... Ծառապատկերի մեջ շարունակվում է գաղափարական շեշտադրումը. ծառը տնքում է այն ժամանակ, երբ բները սեղմվում են, երբ բները հեռանում են... Այո՛, երբ վտանգվում է լինելիության ընթացքը, երբ թշնամու անօրինություններից դժվարին կացության մեջ է հայտնվում հայրենիքը, ազգային ցավից ծառի բները գալարվում են, տառապանքից սեղմվում, իսկ ծառը տնքում է՝ զգալով հայրենի հողի տխուր շառաչը, արյան ծովերից կարծրացած հողի հևոցը, ու ծառի տնքոցը շարունակվում է, երբ բները հեռանում են...

Ծառապատկերի իմաստային տարրալուծումները նոր հանգրվաններ են բացում... Իսկ **երբ ծառը տնքում էր, տղան էլ էր տնքում, իսկ կատարները, զգալով ծառի բնից ելնող խուլ տնքոցը, ծանր շնչառությունը, սկսում էին ետ գալ**... Ծա-

ռապատկերը իմաստային ընդգրկուն շեշտադրումներ ունի. կյանքի ճանապարհները, պայմանավորված պատմական իրողություններով, ժամանակի գետի հարընթաց գալարումների մեջ տարբեր ուղղություններ են ստանում, որոնք կարող են հեռացնել հայրենի եզերքից, հարազատ բնօրրանից: Մակայն երբ հայրենի հողը վտանգված է, աշխարհի տարբեր անկյուններ հասած զավակները, լսելով հարազատ հողի կանչը, արյան հիշողության արթնացմամբ ետ են գալիս՝ պաշտպանելու սրբազան հողը... **«գալիս էին ակամա և հենց որ կանգնում էին բնի ուղիղ գլխին՝ ծառը ինքն իրեն թոթափում ու ելնում էր վեր, մի քիչ էլ վեր: Ծառը բարձրացել էր այդպես ճոճվելով, ճոճվելով»**(էջ 242): Եվ այդպես դարերի հավերժական պտույտի մեջ ծառը լինելիության իր խորհուրդն է հաստատել... Ծառի բունը ինքնության խարխիսն է: Բուն-կատար գոյաբանական հանգուցակետերը որքան ամուր են, այնքան ծառ-ազգ պատկերակառույցը անսասան է: Պետք է բնից կատար, կատարից բուն կենսահոսքերի պտույտը անընդհատ սնուցվի ազգային ինքնության գոյափիլիսոփայությամբ: Ծառապատկերը բերում է ինքնության և տեսակի սկզբի հիմնախնդիրը, որովհետև այդ սկզբից կենսական հիմքեր ստացողն է ճանապարհի տերը:

Ծառապատկերի խոհական տարաշերտ բացվածքների մեջ երևում է մաթնոսյանական կենսափիլիսոփայության հաջորդ շեշտադրումը: **«Կատարներից դենը գլխապտույտ երկինքն էր, բռնելու բան չկար, ճյուղերը բարակ էին, թանձր ամպի տակ արծիվն ազա՛տ ճախրում էր»** (էջ 242). միայն ծառի բնից՝ ինքնության խարխիսից կենսական ուժ ստացած կատարները՝ ապագան կերտող սերունդները, ազատ ճախրանք կարող են ունենալ՝ պահելով տեսակի շարունակական ընթացքի ճիշտ բանաձևը՝ միասնություն, անկոտրում կամք, աննկուն ոգի, ազգային արժեքների և հոգեկառույցի ամրապնդում: **Տղան տեսավ, որ «ծառի բունն ու իր ձեռքը միասին են» և «ծառն ապրում է ինքն իր մեջ և տնքում է ինքն իր ներսում, և ծառի հետ ապրում է հորեղբոր անունը»** (էջ 242): Կյանքի ճանաչողության այս դիրքից տղան մտապատկերների հյուսումներով իր և իր տոհմի պատմության շրջածիրն է ամբողջացնում՝ կարևորելով իր ներսում իր ծառային կենսահայեցողությունը. սեփական աշխարհագրացողությունը պետք է սնուցվի ազգային կենսամտածողությունից, աշխարհընկալման կերպը պետք է կենսական ազդակներ ստանա իր արմատներից, պետք է առաջնորդվել իր արմատներում հունդավորված կենսափիլիսոփայությամբ, որովհետև ազգային հոգեկառույցը, արժեհամակարգը, աշխարհաճանաչողությունը խարսխվում են ազգի, ժողովրդի, տեսակի անցած ճանապարհի խորհրդի, հայրենաստեղծ տեսակի գոյաձևումների վրա...

Ներկայից անցյալ գնալով, ինքնության ներքին շնչառությունը հայտնատեսելու ճանապարհով ապագան կերտելու լինելիության բանաձևը, արմատներին, կեցության ակունքներին հասնելու և ազգի գոյապատումի կենսառաք խարխիսը գտնելու մաթնոսյանական այս նույն մղումը նաև գալշոյանական

պատումի գեղագիտական առանցքն է: Իսկ գաղափարական այս շեշտադրման նկարագրական կենտրոնը գալշոյանական խոսքում դարձյալ դառնում է ծառայատկերը՝ ներկա-անցյալ-ապագա-Արևմտյան Հայաստան-Արևելյան Հայաստան ժամանակատարածական հետաքրքիր խաչաձևումներով: Գաղափարական հարցադրման արժևորումը ծառայատկերի խորհրդանշային տիրույթում միտված է ազգային ինքնության ակունքները կարևորելուն...

Գալշոյանական պատումում ծառայատկերի մեջ խտացված պատմական ժամանակը ստանում է հետաքրքիր շարժ՝ իր պատկերային և իմաստային տրոհումներով՝ մարդ-ժամանակ-հայրենիք արժեքների գնահատումներով: Ծառայատկերի ժամանակային և հոգեբանական շերտավորումները գալշոյանական խոսքում դարձյալ եռաշերտ են՝ սկիզբ-ընթացք-ավարտ, որն ունի հետաքրքիր հետադարձ պտույտ. ծառայատկերի խոհական տարածության մեջ հերոսը հայտնվում է իր անցած ճանապարհի սկզբում, իսկ այդ սկիզբը և՛ ընթացք է, և՛ վաղվա օր, և՛ կեցության ավարտ... Անցյալի, արմատների, հոգևոր ակունքների հիման վրա պետք է ամրապնդվի ներկան՝ բացելով վաղվա կեցության ուղիները: Ըստ գալշոյանական կենսափիլիսոփայության՝ մեր կորսված հիմքերի վրա պիտի կառուցվի նորօրյա ճանապարհը:

Ծառայատկերի խորհրդանշային իմաստների հոսքը հասնում է նոր հանգրվանների՝ բացելով հայոց գոյապատումի հավերժական ընթացքի խորհուրդը. հայրենի հողի կանչով, արմատների ներքին ձգողական ուժի խորհրդով, նախնայաց հոգևոր արժեքների պահպանման հրամայականով Գալշոյանի հերոսը գնում է հոգևոր մաքուր ավեր՝ ինքնամաքրման, ինքնահաշտեցման գիտակցումով: Մեծանում է պատկերի ընդգրկման սահմանները... հերոսը գտնում է հոգևոր վերելքի, իր սկզբի կենարար ակունքը...

Ծառայատկերի խորհրդանշային կառուցվածքը ամբողջանում է մարդկային հոգեկառույցի, կյանքի հոգեբանական տարբեր շերտերի բացվածքներով, ներկայի մեջ անվերջ գոյավորվող անցյալով: Ծառայատկերը գեղարվեստական ինքնատիպ բառակերտումների շնորհիվ հայտնաբերում է մարդկային հոգու անտեսանելի տարածքները՝ դառնալով հոգեբանական բարդ անցումների պատկերավորման յուրօրինակ հանգրվանների բացահայտում: Դա հերոսի մաքառող էության, իր կորցրած հայրենիքը գտնելու, ինքն իրեն գտնելու հոգևոր վերելքն է: Իսկ այդ հոգեվիճակի անցումային ընթացքը պատմվածքում հետաքրքիր պատկերային լուծումներ է ստանում՝ խտացնելով հուզապրումների զարմանալի նրբերանգներ ու իրավիճակներ: Հերոսի ներքին դրաման առավել լարվում է այն պահին, երբ կատարված հրաշքը անէանում է: «Հրաշք էր. կտուրի չափ հացատան կտուրի պես կլոր մի լույս վազում էր կիրճով: Լույսը մեկեն բռնկվեց կիրճի ափին. ծաղկեց ստվերոտ-մութ ժայռերի վրա, հետո ափից թռավ կիրճը, սահելով կտրեց կիրճի ստվերոտ հատվածը, անհայտացավ լուսավոր շերտում: Հագրոն շունչը պահեց. լույսի միջից բոլորուն լույսը դուրս թռավ, ցուլաց ստվերի վրայով, ապա մի պահ անհայտացավ ձորում՝ մշուշի մեջ, հետո

պոկվեց-գարկվեց կիրճի մյուս ափի մոտ ժայռերին և թռավ կիրճից դուրս... Թվաց, թե լույսը երկինք թռավ»³: Եվ Հազրոն նկատեց, որ ծառն էլ տեսավ այդ հրաշքը, և հասկացավ, որ «ծառն ապրել է այդ հրաշքը տեսնելու համար»:

Բնության հոգեհմա գույների, առեղծվածային բույրերի, հրաշագեղ ձևերի լուռ էլևեջումները Հազրոյի մեջ արթնացնում են ցավոտ ճշմարտության գիտակցումը... «Այս ինչ արեց Հազրոն. դժվար ապրած ծառը ինչ հանգիստ կտրեց Հազրոն: Սա, այս համառ ու միայնակ ծառը անտառի ծառերից մեկը չէր, սա ջրերի հետ խաղացող գետափի ծառերից մեկը չէր, այգիներում գուրգուրվող ծառերից մեկը չէր: Ինչ արեց Հազրոն: Միայն այսօր, հենց այսօր, հենց Հազրոյից ստացած կացնի դողը չէր, որ բռնել էր ծառին. նոր չէր կացնի ահը՝ ծնված օրից էր բուն դրել մենակության հետ, ի ծնե, և մենակության հետ ու աճի հետ աճել էր: Սա գուրգուրանքը անցուդարձողների անտարբեր հայացքներում որոնող հավատավոր ծառ էր, գետը քարե ընդերքում որոնող համառ ծառ էր, անտառից վտարված-վիրավորված ծառ էր, սա հրաշքներով ապրող երազկոտ ծառ էր» (էջ 176):

Գալշոյանական պատումում ծառապատկերը, դառնալով հերոսի հուզական ապրումների պատկերակերման ատաղձ, դիտարկվում է որպես հայի և հայոց աշխարհի հավիտենական ընթացքը ընդհանրացնող պատկերակառույց՝ մեծացնելով ծառապատկերի խոհական տարածությունը: Հերոսի ներքին դրաման զարգանում է ծառապատկերի խորհրդանշային անցումների խտացումներով: Հերոսի հույզերի ներքին լարումների շղթան դառնում է ազգային հոգեկառույցի նկարագիր:

Ծառապատկերը դառնում է պատումի գաղափարական հարցադրումների բացահայտման պատկեր-բանալի՝ դառնալով հայի ցավի ու տառապանքի խոհափիլիսոփայական զգացողությունների կենտրոն: Ծառապատկերը այստեղ ստանում է իմաստային հոսքերի երկշերտ տրոհում՝ հայրենիք-անհատ, հայրենիք-աշխարհի հարաբերությունների ընդհանրացված մեկնաբանություններով: Ծառապատկերի խորհրդանշային առաջին հանգրվանը՝ հայրենիք-անհատ, բացում է պատմության քառուղիներում յուրաքանչյուր հայի թե՛ առաջնորդի, թե՛ շարքային քաղաքացու սխալների, բացթողումների, սեփական շահը հայրենիքի շահից ավելի բարձր գնահատելու անընդունելի քայլերի պատճառով հայրենակորստի անամոք ցավը: Ծառապատկերի խորհրդանշանային մյուս հանգրվանը՝ հայրենիք-աշխարհի հարաբերությունների արժևորումների ընդգրկումով, բացում է փոքր Հայաստանի և մեծ աշխարհի դարավոր հարաբերություններում երևույթների և իրողությունների ընդհանրական գծերը՝ գերտերությունների լուռ անտարբերություն պատմական ճշմարտության, անարդարության, ոճրագործության հանդեպ: Իսկ ծառապատկերի այս երկու

³ Մուշեղ Գալշոյան, Մարտի սարի ամպերը, Եր., «Սովետ. գրող», 1981, էջ 174: (Այսուհետ բնագրային մեջբերումները կկատարվեն նշված գրքից, էջերը կնշվեն անմիջաբար):

հանգրվաններում կերտվում է Հայաստանի նկարագիր-դիմանկարը: Այս համառ միայնակ ծառը՝ Հայաստանը, սովորական ծառ չէր, սովորական երկիր չէր, որտեղ կյանքը ընթացել է հարթ ու խաղաղ, առանց ներքին և արտաքին ցնցումների: Սա ջրերի հետ խաղացող ու քամիներից գուրգուրվող ծառ չէ, այլ օտար ու նենգ փոթորիկներից ու խորշակներից անվերջ հալածվող ու ծվատվող երկիր է, որը հավերժող այդ անարդարությունների և ասպատակությունների դեմ պայքարել է, կենաց ու մահու կռիվ տվել՝ պահելով իր սրբազան հողը: Այս հավատավոր ծառի ցավի ներքին դողը նոր չէ, այն ստեղծման ակունքներից է, որը օրերի, տարիների, դարերի խենթ պտույտի մեջ տեղատվություններ և մակընթացություններ է ունեցել, բայց մնացել է կանգուն, որովհետև «**այն հրաշքներով ապրող երազկոտ ծառ է**», որովհետև Հայաստան աշխարհը, ամեն անգամ այնքան մոտ զգալով մահվան ուրվականի ծանր շնչառությունը, զարմանալի ոգեղեն ուժով վեր է հանուն, ճղակոտոր, արմատախիլ, բայց հավատավոր բարուն, լավին, հաղթանակին, նվիրյալ երազանքին, հրաշքի կրկնվելուն՝ նորից հավերժի ճամփան է բացել... «Ե՛վ այս ճանապարհին, և՛ տժժացող կիրճին ծառը վաղուց հրաժեշտ տված կլիներ, եթե չլինեին երկրի ու երկնքի հրաշքները: Ե՛վ նա զսպել է իր մեջ բուն դրած կացնի սարսափը ու որոնել հրաշքներ, օրն ի բուն էր որոնել. օրը կարող էր վերջինը լինել, և ծառն օրն ի բուն էր որոնել և գտել հրաշքներ, գտել ու որոնել և օրն ու կացնի ահը խեղդել հրաշքների մեջ» (էջ176):

Գալշոյանական պատումում կան երկու ընկուզենիների պատկերային շերտեր՝ մեկը՝ տխուր իրականության, մյուսը՝ կորցրած եզերքի խորհրդանիշ: Գալշոյանական նույն ծառապատկերի տարակերպ հյուսվածքները բացում են հույզերի տարբեր շերտեր՝ առաջինը՝ մեծ ցավի, երկրորդը՝ մեծ հույսի. որքան խորն է ցավը, այնքան այն փարատելու ձգտումը ուժգնանում է, և հույզերից զալարվող հոգում արթնացող հույսի, սպասման թրթիռներն ավելի են փոթորկվում: Մեծ ցավից ծնված ներաշխարհային հուզատարափը էլ ավելի է խորացնում հայրենի հողին փարվելու փափագը... Երկու ընկուզենիների խորհրդանշային միջանկյալ տարածության մեջ ներկան է՝ հոգու տազնապներով աղավաղված: Ցավից աղարտված, ներքին հույզերի բախումներից դառնացած կեցության այս ասիլ փլուզվում է ... կործանումի այդ կետում փրկության եզերք է դառնում երազ-տեսիլքը, որի ընդհանրական չափերը գնալով խորանում են՝ բացելով հայրենակորույս մարդու հոգու դրաման: Երազ-տեսիլի մեջ խտացված հուզապրումի ուժգնությունը դառնում է հայ մարդու ընդհանրական կենսակերպ՝ տարբեր տարածական հանգրվաններում... Մաթևոսյանի հերոսի նման, որը տեսիլի թերին ծառապատկերի ներքին իմաստավորումների տիրություն գտնում է իր տեսակի, իր տոհմի հոգևոր ակունքներից դեպի վերհանումի ճանապարհը, այդպես էլ երազ-տեսիլի հոգեհմա ալիքներում Հազրոն հասնում է իր կեցության նախնական հանգրվանին, իր տեսակի ձևա-

վորման սկզբնական ակունքներին, ապա այդ կետից կրկին վերադառնում լինելիության այս նոր կերպը, որտեղից էլ դեպի երագ-անսահմանություն... Եվ գոյապատումի այս տարբեր հանգրվանները ժամանակային եռաշերտ տարբալուծումներով՝ ներկա-անցյալ-ապագա, հարստացվում են իրարով... Հագրոն, ծառը գրկած, ինքն իրեն գտած ու ինքնահաշտեցման փիլիսոփայությանը հասած, գնում է դեպի տիեզերական հավերժություն...

Վերջում Հագրոն գնում է իր հին կենսակերպի նոր սկիզբը, որը հավերժության սկիզբն է նաև: Երկրային կյանքի այդ կետում նա դնում է նոր ժամանակների սկիզբը՝ իբրև մի յուրօրինակ ճանապարհի սկիզբ, որն անվերջանալի է լինելու... Եվ այդ նոր օրը, որը հազար թելերով կապված է անցած օրերի հետ, բերում է նոր ժամանակների սկիզբը, ուր անպայման լինելու է հոգու հրաշքը... Անցյալի ու ներկայի բախումներից ծնվում է վաղվա սկզբի տեսակը. նա, ձուլվելով իր հին ու նոր էությանը, հայտնատեսում է նոր սկզբի ոգեղեն զարթոնքը՝ հաստատելով հայոց կեցության իր ցանկալի կենսակերպը, որովհետև նա «...գիտեր երկրի օրենքը՝ երկրում ծնվածը որքան էլ երկինք թռչի, երկիր է վերադառնալու» (էջ 182): Եվ վերջին վերադարձի գիտակցումը նոր ճանապարհի հիմնաքարն է. սա է գալշոյանական կենսափիլիսոփայության ատաղձը... Գալշոյանի հերոսը Մաթնոսյանի հերոսի նման, թեև սյուժետային տարբեր զարգացումներով, գտնում է իր լինելիության ճանապարհի հոգևոր սկիզբը...

Ծառապատկերի իմաստային համանման տրոհումներ կան նաև Վ. Պետրոսյանի «Մենավոր ընկուզենին» վեպում: **Միայնակ ծառ-մենավոր ընկուզենի** ծառապատկերների մեջ մենակ լինելու փիլիսոփայությունը դարձյալ կենսական լիցքեր է ստանում հայ կյանքի, քաղաքական բախտի ու ճակատագրի, Հայաստան աշխարհի պատմական ճանապարհի գնահատումներից ու արժևորումներից: Պետրոսյանական պատումն սկսվում է հնագույն ավանդազրույցի մեջ խտացված խորհրդավոր գաղափարների շեշտադրումով: «Լեռան լանջերին աղբյուրներ չկային, ծաղիկներ կամ, թեկուզ թփուտներ՝ ոչ ոք չէր հիշում, և աշխարհ եկող ամեն սերունդ, բնականաբար, ապշում էր մենավոր ընկուզենու հրաշքի վրա»⁴:

Եթե գալշոյանական պատումում հրաշքներին հավատացող միայնակ ծառապատկերային տարածությունն էր գաղափարական հարցադրումների նկարագրական ատաղձը, ապա պետրոսյանական խոսքում՝ մենավոր ընկուզենու հրաշապատում հյուսվածքների զարգացումները: Հերոսուհու՝ Սոնայի կողմից կենդանություն ստացած հնագույն ավանդազրույցը «...տարիների հետ հղկվում-բյուրեղանում էր՝ նրա մենության խեցու լուռ գաղտնարաններում» (էջ 437): Ընկուզենի-իմաստուն ծերունի պատկերային զարգացումների հենքի վրա հյուսվում է մարդկային կյանքի՝ վայրէջքներով ու վերելքներով ճանա-

⁴ Վ. Պետրոսյան, Ընտիր երկեր, հ. 2, Եր., 1983, էջ 437 (Սյուուհետ բնագրային մեջբերումները կկատարվեն նշված գրքից, էջերը կնշվեն անմիջաբար):

պարհի արժևորումը, որտեղ ընդգծվում են Վ. Պետրոսյանի կենսափոխափոխության յուրօրինակ շերտերը: Քաղցր ու թովիչ վայելքից կուրացած մարդկանց այլևս ցանկալի չէր դառնում ճշմարտությունը, և ընկուզենու վրայի խորհրդավոր իմաստուն ծերունին, գայրացած մարդկանց վրա, որոնք այլևս ականջալուր չէղան իր խորհուրդներին, լքում է մարդ արարածին... Բայց կույր վայելքներից մոլորված մարդկանց ճանապարհը աղարտվում է. «Վայելքները կռիվ ու խժոժություն ծնեցին նրանց մեջ. եղբայրը շնացավ եղբոր կողակցի հետ, հարևանը սպանեց հարևանին, գավակները ապստամբեցին հայրերի դեմ: Մթափվեցին մարդիկ, և նրանց մեջ կրկին արթնացավ ճշմարտության քաղցր: Թեկուզև՝ դա որ ճշմարտության» (էջ 438): Եվ մարդիկ նորից փորձեցին ականջալուր լինել ընկուզենու վրայի անտեսանելի իմաստուն ծերունուն, սակայն լեռան վրա ցամաքել էին բոլոր աղբյուրները, և ծիլ ու ծաղիկ չկար. միայն ընկուզենին կար...

Մենավոր ընկուզենու խորհրդանշային պատկերային տարածությունը Պետրոսյանի խոսքում դարձյալ եռաշերտ է՝ կյանքի սկիզբ, ընթացք, ավարտ: Ծառապատկերի իմաստային առաջին հանգրվանը, որն ընդգրկում է մարդկային ճանապարհի նախաստեղծ վիճակը, որտեղ մարդն ու բնությունը, մարդն ու աշխարհը, մարդը և իր ներաշխարհը ներդաշն ու խաղաղ էին, երեք հեղինակների մոտ էլ գնահատումների նույն շեշտադրումն է ստանում: Այո՛, երանելի այդ հանգրվանը յուրաքանչյուր մարդու, ժողովրդի անցած ճանապարհի ամենաթանկ ու ցանկալի եզերքն է, որովհետև հոգևոր ակունքների մաքրամաքուր ալիքները լցնում են մարդկային հոգու սափորը տաք ու ջերմ զգացողություններով, որովհետև այդտեղ չկան կեղծ ու նենգ հարաբերություններ: Հետո ժամանակի գետի գալարումների մեջ՝ ծառապատկերի իմաստային երկրորդ հանգրվանում, որտեղ իշխում են խաբեությունն ու ազահությունը, անազնվությունն ու ընչաքաղցությունը, ճահճանման գարշահոտությամբ հազեցած իրականությունը դառնում է անտանելի: Եվ կյանքի աշնանամուտին՝ վերջին հանգրվանում, անհանդուրժելի իրականության ծանր շնչառությունը բերում է գոյության ճանապարհի երազային ակունքները վերադառնալու գիտակցումը՝ բացելով ծառապատկերի իմաստային երրորդ հանգրվանի խոհական տարածությունը: Ծառապատկերի իմաստային եռաշերտ այս հոսքերը ևս երեք հեղինակների մոտ գնահատումների նույն տիրույթում են: Մաթևոսյանի հերոսը, ներկայի մեջ գտնելով իր հոգևոր ակունքների հզոր ուժի խորհուրդը, հյուսում է կյանքի շրջածիրի իր բանաձևը: Գալշոյանի հերոսը ներկայի աններելի գոյավիճակի մեջ գտնում է ինքնամաքրման իր կերպը. անցյալի հոգևոր ակունքներին վերադարձը բացում է նոր ճանապարհի՝ տիեզերական հավերժության սկիզբը...

Վ. Պետրոսյանի հերոսը՝ ուսուցիչ Կամսարյանը, որդու մոլորություններին հակադրվելով, բացատրում է լինելիության ճանապարհի՝ հազարամյակների փոշուց թրծված խորհուրդը. «-Ժամանակակի՞ց, այսինքն, ժամանակին

կցված: Ո՞ր ժամանակին, ա՞յն ժամանակին, ա՞յն տարվան: Հազար տարի առաջ ապրած Գրիգոր Նարեկացին երևի հին է, հետամնաց, և դու նրանից նոր ես, որովհետև օդանավ ես նստում, գիտես ատոմային ռումբի մասին: Օդանավը հրաշք չէ, որդիս, հրաշքը ընկույզն է, փշատը, ծիրանը, մարդը, որ ինը ամսում երկու կաթիլից դառնում է կենդանի արարած: Քո նորագույն հաստոցների վրա, քո հաշվիչ մեքենաներով կարո՞ղ ես մի ծիրան ստանալ, մի ընկույզ: Հրաշքը փշատն է» (էջ 590): Ի պատասխան որդու այն խոսքին, որ ինքը սխալ բաներ է ասում, մտախոհ հայրը հաստատում է իր միտքը, որ իր «սխալն ուզում է փրկել աշխարհը», որ լավ է, որ «միայն ինքը չէ սխալ»:

Այո՛, աշխարհը փրկելու միակ ճանապարհը կեցության մաքրամաքուր ակունքներից եկող արժեքների պահպանումն է, բնության բազմախորհուրդ ուժի գիտակցումը, դրանից բխող հոգևոր վերելքի ճիշտ դրսևորումը: Պետրոսյանական կենսափիլիսոփայության առանցքային դրույթը՝ աշխարհին նայել ազգային ինքնության, տեսակի ոգեղեն սկիզբը որպես կայացման ճանապարհի կենսառաք ակունք գիտակցումով, դարձյալ ամբողջանում է ծառապատկերի խորհրդանշային տիրույթում: «Իսկ քեզ, որդիս, սհա թե ինչ կասեմ, դու ապրում ես իբրև գնացքի ուղևոր, անիվների վրա: Իջիր որևէ կայարանում, ապրիր իբրև ծառ, արմատներ գցիր, ճյուղեր տուր:

-Ես ուզում եմ տեսնել աշխարհը:

-Ճյուղերով պետի տեսնես աշխարհը, իսկ ճյուղերը արմատով են կենդանի: Եթե արմատ չունես, ոչինչ չես տեսնի, եթե անգամ ողջ կյանքդ անիվների վրա ապրես» (էջ 591):

Հետաքրքիր պատկերային ընդհանրություններ կան պետրոսյանական և մաթևոսյանական ծառապատկերների արմատ-ճյուղեր պատկերակառույցների խոհական ընկալումների տիրույթում: Մաթևոսյանը պատանի հերոսի՝ իր տոհմի, իր տեսակի կայացման ճանապարհի խորհուրդն ամբողջացնում է հերոսի՝ տեսիլի թևերին հյուսված ծառապատկերի ընկալումների տիրույթում. տղան, ծառի բունը գրկած, հասնում է ծառի ճյուղերին, այնուհետև ծառի կատարին, այդտեղից տեսնում տիեզերքի անսահմանությունն ու երկրային կյանքի հարահոս ընթացքը, և նորից իջնում վար՝ դեպի ծառի ամուր բունը, հողին անսասան մխրձված արմատները, որոնցից են կենսառաք զգացողությունները հագուրդ ստանում: Պետրոսյանի հերոսն էլ նույն կենսափիլիսոփայության կրողն է. պետք է **ապրել իբրև ծառ**, «**ճյուղերով պետք է տեսնել աշխարհը**». այո՛, աշխարհի անսահման շրջածիրը տեսանելի կլինի միայն բարձրից, քո միջավայրից և էությունից դուրս տրոփող կյանքի զարկերը քեզ լսելի կլինեն միայն արմատից դեպի վեր թռիչքի ճանապարհին, որովհետև օտար հոգուց բխած կյանքի ռիթմերը քոնը չեն, միայն քո հոգեկառույցից վեր աշխարհում այն տեսանելի և ընկալելի կլինի: Բայց եթե ուզում ես, որ սրտիդ ու մտքիդ թռիչքը նոր հոգևոր հանգրվանում ափ գտնի, դու պետք է քո միջի մարդկային տեսակի արժևորումն ու ճանաչումը այնքան խոր գիտակցես, ամուր կառչես

արմատներից եկող հոգևոր ձայներին, որ չկորչես, չնույնանաս, չհանգչես որպես քոնը կրող անհատականություն: Այո, «Ճյուղերը արմատով են կենդանի», որովհետև որքան էլ թռիչքդ բարձր լինի, որքան էլ աշխարհի խորհրդավոր անկյունները քեզ գերեն, միննույնն է, սեփական հողից, ազգային ինքնագիտակցումից և հոգևոր արժեքներից են քո արյան բջիջները կենսական լիցքեր ստանում... Ուրեմն՝ ըստ Մաթևոսյանի՝ «Ճառային ժամանակներում» պետք է ամուր կառչել քո ծառի բնին, նրանից ուժ ու զորություն ստանալ, հետո սլանալ դեպի վեր, դեպի աշխարհի խորհրդավոր ավեր ու ետ գալ, կրկին էլ՝ ավելի զորությամբ կառչել արմատներիդ, ըստ Պետրոսյանի՝ պետք է ապրել իբրև ծառ, արմատներ գցել և ճյուղեր տալ, որ տիեզերքի այս անձայրության մեջ քո բաժին հողի, քո բաժին երազի ու հոգու թռիչքի տերը դու լինես, որովհետև եթե արմատներդ ամուր մխրճված չլինեն հողիդ մեջ, օտար քամիների ու հողմերի վայրաբարո ալիքները արմատախիլ ու ճղակոտոր կանեն քո ծառը... կսպանեն քո ծառային ժամանակի զգացողությունը, ուր հոգու ստեղծներից հյուսված մեղեդին անլսելի կլինի...

Երբ հայրը Եվրոպայում շրջագայած որդուն հարցնում է իր երկրի գեղեցկությունների, հայրենի եզերքի անգնահատելի արժեքների մասին. «Մի բույսի անուն գիտե՞ս: Մի ծառը մի ուրիշ ծառից տարբերո՞ւմ ես: Նշենին ի՞նչ գույնի է ծաղկում, գիտե՞ս...» (Էջ 499), որդին լռում է՝ կատակով պատասխանելով, որ բուսաբանություն առարկայի քննությունից կտրվեց: Ի պատասխան որդու՝ հնչում է հոր դառնացած խոսքը. «-Հայրենիքից կտրվեցիր,-անսպասելիորեն լրջացավ Կամսարյանը,-առարկան, որից քեզ քննում են, Հայրենիք է անունը»(Էջ 499): Իսկ հաջորդ օրը որդին ընկերներին իր ուղևորության մասին պատմելիս կլսի իր հոգում ու մտքում անընդհատ հնչող հոր սթափեցնող հարցը՝ «Ի՞նչ գույնի է նշենին», ու պիտի փնտրի ու գտնի հարցի պատասխանը, որպեսզի գտնի իրեն և երբեք չկորցնի իր հոգու հրաշքը...

Պետրոսյանական պատումում ծառապատկերի խոհական ընկալումների ենթաշերտերում երևում է հեղինակի կենսափիլիսոփայության մեկնակետը՝ ճանաչել արմատներդ, սեփական էությունդ, ազգային ինքնության հոգևոր ավազանը, զգալ քո հոգու գույնն ու բույրը, լսել քո հոգու ստեղծներից հյուսված մեղեդին, հետո նոր տեսնել աշխարհը, զարմանալ աշխարհի գեղեցկություններով՝ հասկանալով, որ ամենագեղեցիկը ծաղկում է քո նշենին, քո հայրենիքը...

Մենավոր ընկուզենին, մենավոր զանգակատունը, խորհրդավոր երեք դարբինները, երեք ընկուզենիները, նշենին, ծառապատկերն ընդհանրության մեջ՝ որպես լինելիության ճանապարհի խորհրդանիշ, սյուժետային զարգացումներին գուգահեռ, բացում են իմաստային այլ հանգրվաններ: Պատումում խորհրդանիշերի ներիմաստային զարգացումների հենքի վրա ամբողջանում է պետրոսյանական կենսամտածողության բանաձևումների հանրագումարը, որի հիմքում երեք թիվն է՝ անցյալ-ներկա-ապագա ժամանակային խաչաձևումներ

րով: Լինելիության ճանապարհի ժամանակային այս ծիրը հեղինակային գնահատումների դաշտում տարբեր խորհրդանիշերի միջոցով համակարգվում է՝ որպես պատգամ օտար քամիների մեջ թևածող հոգիների: Երեք դարբիններ պապ, տղա, թոռ, երեք տարբեր ժամանակներ՝ ներկա, անցյալ, ապագա, և յուրօրինակ փիլիսոփայությամբ ու մտածողությամբ ամբողջացած ժամանակահատված, որտեղ կյանքի բանաձևն էր՝ ապրել ազնիվ, արարել անխոնջ, կառչել արմատներին հավատարիմ, օտար կանչերին ականջալուր չլինել, անսալ հոգու ձայնին և ստեղծել սեփական հոգու մեղեդին՝ պահելով ազգային մտածողության կենսական ուժերը... Երեք ընկուզենիներ՝ երեք ժամանակային տարբեր տարածությունների նույն իմաստավորումներով՝ որպես ճիշտ ապրված կյանքի, անցած ընդօրինակելի ճանապարհի, բարձր արժեքների գնահատումների և դրանցով առաջնորդվելու և միշտ բարդ ու դժնի ժամանակներում իր տեսակը, ազգը, հողը, հայրենիքը, ինքը իրեն պահելու ուժ ու կորով ունենալու կարևորագույն խորհուրդներ...

Պետրոսյանական գեղագիտական համակարգում ևս պատկերակերտման հետաքրքիր միավոր են դառնում երազը, տեսիլը, պատրանքը, որոնց խորհրդանշական իմաստավորումների մեջ բացվում են հեղինակի կենսափիլիսոփայության մյուս շերտերը: Գալշոյանական մտածողության մեջ ընդգծված հույսի մոտիվը Պետրոսյանի խոսքում դարձյալ երևում է երազի ու տեսիլի թերին հյուսված պատկերակառույցների շնորհիվ, իսկ դրա պատկերավորման կենտրոնը դառնում է Մենավոր զանգակատունը, որը խորհրդանշում է հայի՝ դարերի պտույտի մեջ հավերժացած ցավը, մեծագույն կորուստը, բայց մեծ, շատ մեծ հույսը: Հերոսուհուն թվացած տեսլապատկերը դառնում է գաղափարական հարցադրումների գերխտացումների կենտրոն, լինելիության ճանապարհի արժևորման յուրօրինակ ձև, ցավն ու տառապանքը հաղթելու և դեպի հավերժություն գնալու ուղին հայտնատեսելու գեղագիտական հավատամբ: «Մենավոր զանգակատունը հեծկլտում էր իր չեղած զանգերով»: «Ոչխարները երկինք էին մագլցում օձե սանդուղքներով: Նրանցից առաջինն, ահա, հասավ գմբեթին, ահա, ահա, դունչը մեկնեց արծաթե խաչին և սկսեց ծամել խաչը՝ իբրև խոտ, իբրև դարման, իբրև գարի: Ծամեց, հետո թքեց ներքև՝ զանգակատան բարձունքից: Բայց, ո՞վ զարմանք, գմբեթի ծայրին վայրկենաբար աճեց խաչը: Եվ նորածիլ խաչը նորից ծամեց ու թքեց հաջորդ ոչխարը: Խաչը նորից, նույն վայրկյանին աճեց, նորից, նորից... Եվ ոչխարները նորից կերան, նորից, նորից... Բայց խաչը շարունակում էր կրկնվել: Եվ օձերի պարանները գնալով թուլացան, և ոչխարները հերթով ցած թափվեցին վերնից՝ դատարկ պարկերի պես, և զանգակատունը մնաց՝ հպարտ ու անմատչելի: Եվ խաչը մնաց: Եվ սև թանաքագույն ամպերը հեռացան երկնքի խորքերը» (Էջ 497): Խորհրդանշական այս պատկերը ընդհանրացնում է Հայաստան աշխարհի պատմական ճանապարհը, ազգային ճակատագիրը, հոգեփլուզումից

մինչև հոգեւալացում բարդ ու դժվարին ճանապարհը... Մենավոր զանգակատուն՝ մենավոր Հայաստան՝ աշխարհի անտարբերությունից, պատմական անարդարությունից, հայրենի հողի անդուլ տնքոցից հեծկլտացող, իր չեղած զանգերով, իր չեղած հնարավորություններով, մենակ ու անօգնական իր ցավի ու ողբերգության հետ տառատող ու անվերջ կռիվ տվող ... Բայց ամեն անգամ օրհասական այդ պահերին, երբ խեղել են հայոց խաչը, զարմանալի ոգեղեն մի ուժով, վերհանում մի անհնարին պոռթկումով, վերընձյուղվելու խելահեղ մղումով նորից ամրակուռ է դարձել հայոց խաչը... և այդպես ամեն անգամ... և մնաց անսասան Հայաստան աշխարհը, և կմնա անսասան Հայաստան աշխարհը... «**Չանգակատունը մնաց հայարտ ու անմատչելի**»: Կարևորը պատմական դասերից իմաստնանալ, զգոն լինել և չկորցնել հրաշքի հույսը... Ուրեմն հայի՝ զանգերը կորցրած Մենավոր զանգակատունը պիտի գտնի իր զանգերը... Եվ երեք մուրճ՝ երեք սերունդ, երեք պատմական ժամանակ, «մի զարկի մեջ բռունցք դարձած», իջնում էին զնդանին. կառուցվում էին հայոց լինելիության զանգերը. «Ինչի՞ց, երազի մեջ հարցրեց Կամսարյանը, ինչի՞ց կհյուսեք այդ զանգը: «Հույսերից»,-ասացին դարբինները» (էջ 531): Իսկ որտեղ պետք է կախեին երկաթակուռ հույսերից ձուլված այդ զանգը. «Խուլ լեռան ականջի մեջ ենք կախելու էս զանգը,- բացատրեց դարբին Սանասարը,- էս զանգը նա պիտի որ լսի» (էջ 531): Խուլ լեռ խորհրդանշական պատկերակառույցը բազմաշերտ է ներիմաստային տարածքներում: Խուլ աշխարհ՝ ներքին դիվանագիտական շահերից կուրացած, քաղաքական նենգ խաղերից կամագուրկ դարձած, պատմական ճշմարտությանը առերեսվելուց վախվորած, մարդկային ազնիվ ու արդար հարաբերությունները խեղած... Խուլ աշխարհ՝ յուրաքանչյուրիս ներսում նստած անտարբեր տեսակ, մեր քաղաքական բախտին ու ճակատագրին անտարբեր տեսակ, մեր ազգային ինքնությունը կորցրած տեսակ, մեր միջի մարտնչող ոգին լռեցնող տեսակ: Հայի երկաթակուռ հույսերից ձուլված զանգի դողանջները պետք է առաջինը սթափեցնեն մեզ, հետո՝ աշխարհին, եթե մենք այդ զանգերը չենք լսում, աշխարհը երբե՛ք չի լսի... Միայն այդ դեպքում կկատարվի հոգու հրաշքը, որը հայտնատեսում են մեր երեք հեղինակների հերոսները. արմատներից, ազգային ինքնության ակունքներից, տեսակի հոգեկառույցի հոգևոր ավազանից պետք է ստանալ այն կենսական լիցքերը, որոնք կամրապնդեն ազգի, տեսակի լինելիության ոգեղեն ծառը...

Այսպիսով՝ ծառապատկերը կենաց ծառը՝ որպես տիեզերքի ներդաշնակությունը խորհրդանշող համաշխարհային ծառ, այս կամ այն ձևով գոյություն ունեւ գրեթե բոլոր հնագույն հավատալիքներում: Այն, լինելով տիեզերքի կենտրոնական առանցք՝ ստորգետնյա, երկրային և երկնային աշխարհները միավորող միջուկ, գրեթե բոլոր ազգերի ավանդազրույցներում խորհրդանշել է լինելիության ճանապարհի շրջածիրը՝ կյանքի սկիզբ, ընթացք, ավարտ: Հետագայում ծառապատկերի խորհրդարանության իմաստային այդ հոսքերը

թափանցեցին գեղարվեստական մտածողության մեջ՝ դառնալով գրողի գեղագիտական համակարգի պատկերային կենտրոնական առանցք:

Ծառապատկերի իմաստային այս հոսքերի հետաքրքիր գեղարվեստական լուծումներով առանձնանում են Հր. Մաթևոսյանի, Մ. Գալշոյանի, Վ. Պետրոսյանի վերոնշյալ ստեղծագործությունները, որոնցում կերտված պատկերակառույցները՝ հազեցած ծառապատկերի խորհրդաբանության իմաստային հոսքերի ինքնատիպ տարրալուծումներով, ամբողջացնում են տեսակի, ազգի լինելիության ճանապարհի կենսափիլիսոփայությունը:

АРМЕНИИ АРЗУМАНИЯН – *Смысловые потоки символики образа дерева (Г. Матевосян - М. Галшоян - В. Петросян).* – Образ дерева, древо жизни как символ пути к существованию, сохранился в традициях различных народов, став одним из самобытных проявлений фольклорного мышления. У разных народов были разные символические слои древа жизни, но основная символика подсознательно была одинаковой. Оно символизирует постепенное развитие жизни, что объясняется советом укоренения, ветвления и плодоношения дерева. Позже смысловые потоки символики дерева проникли в область художественного мышления, став интересной единицей создания образа. Смысловые потоки создания символики образа дерева в художественной литературе в основном трехслойны: дерево как духовное начало идентичности, дерево как процесс выживания с его полярно противоположными направлениями, дерево как конец пути бытия, к исходной точке с учетом силы тяжести. «Начало» Г. Матевосяна, «Одинокое дерево» М. Галшояна и «Одинокая орешина» В. Петросяна выделяются интересными художественными решениями этих смысловых потоков образа дерева, в которых созданные образные структуры, оснащенные оригинальными декомпозициями смысловых потоков символики образа дерева, обобщают биофилософию пути существования вида, нации.

Ключевые слова: *символ, смысловые потоки, биофилософия, идеологические вопросы, средства создания образа*

ARMENUHI ARZUMANYAN – *Semantic Flows of Tree Symbolism (H. Matevosyan - M. Galshoyan - V. Petrosyan).* – The image of a tree, the tree of life as a symbol of the path to existence, has been preserved in the traditions of various peoples, becoming one of the original manifestations of folklore thinking. Different peoples had different symbolic layers of the tree of life, but the main symbolism was subconsciously the same. It symbolizes the gradual development of life, which is explained by the sense of the rooting, branching and fruiting of the tree. Later on, the semantic flows of tree symbolism penetrated into the field of creative thinking, becoming an interesting unit for creating images. The semantic flows of creating the symbolism of the image of a tree in fiction are mainly three-layered: the tree as the spiritual beginning of identity, the tree as a process of survival with its divergent directions, the tree as the end of the path of life striving for the starting point, taking into account gravity. "The Beginning" by G. Matevosyan, "The Lonely Tree" by M. Galshoyan and "The Lonely Walnut Tree" by V. Petrosyan are distinguished by interesting artistic solutions of these semantic flows of the image of a tree, in which the created figurative structures, equipped with original decompositions of the semantic flows of the symbolism of the image of a tree, generalize the biophilosophy of the path the existence of a species, a nation.

Key words: *symbol, semantic flows, biophilosophy, ideological issues, means of creating images*